

Visuomenės ir ekspertų rizikos suvokimo skirtumai Lietuvoje: lokalūs rūpesčiai ir globalūs kontekstai¹

AISTĖ BALŽEKIENĖ, EIMANTĖ ZOLUBIENĖ, AGNĖ BUDŽYTĖ

Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto mokslo grupė „Pilietinė visuomenė ir darnus vystymasis“, A. Mickevičiaus g. 37, 44244 Kaunas, Lietuva

El. paštas: aiste.balzekiene@ktu.lt, eimante.zolubiene@ktu.lt, a.budzYTE@ktu.lt

Šiuolaikiniame pasaulyje rizikos yra kompleksinės ir sisteminės, jų poveikis susijęs su transformacijomis įvairiuose socialinių sistemų sluoksniuose. Globalios problemos nebūtinai aktualizuojasi lokaliuose kontekstuose, o gyventojų suvokimas apie rizikas gali stipriai skirtis nuo ekspertinių vertinimų. Straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos gyventojų ir ekspertų nuomonių skirtumus apie ekonomines, ekologines, technologines, geopolitines bei socialines rizikas ir palyginti su Globalių rizikų ataskaitų vertinimais. Straipsnyje pristatomi reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos ir savivaldybių ekspertų internetinės apklausos rezultatai. Tyrimas atskleidė, kad ekspertų ir gyventojų vertinimai gana dažnai sutampa, ypač socialinių ir ekonominių grėsmių atveju. Didžiausi neatitikimai, kai ekspertai rizikas vertino kaip didesnes nei gyventojai, atskleisti COVID-19, potvynių, miško gaisrų, energijos sutrikimų, karo minų palikimo atvejais. Gyventojai didesnes rizikas nei ekspertai įvardijo eismo įvykių, asmenų neteisėto sekimo, neteisėto pasinaudojimo banko sąskaitomis ar kortelėmis, Astravo atominės elektrinės (AE) ir kainų kilimo klausimais. Lietuvos gyventojų ir savivaldybių ekspertų rizikų suvokimo tyrimas parodė, kad 2020–2021 m. dominavo ekonominės bei socialinės rizikos, o globalios, ilgalaikį poveikį turėsiančios rizikos, kaip ekologinės ar geopolitinės, neatsispindėjo lokaliame vertinime.

Raktažodžiai: rizikos suvokimas, visuomenės nuomonė, savivaldybių ekspertai

ĮVADAS

Pastarųjų metų globalūs sveikatos, migracijos, karinių konfliktų iššūkiai ir su jais susijusios socialinės transformacijos verčia permąstyti visuomenės grėsmių suvokimo tendencijas. Šiuolaikinės rizikos yra kompleksinės ir sisteminės, jos sunkiai telpa į apibrėžiamų tipologijų rėmus, jų poveikis peržengia nacionalinių valstybių sienas, o pasekmės gali lemti gilius sisteminius nestabilumus. Rizikos kompleksiskumas ir pasekmių neapibrėžtumas skatina iš naujo analizuoti tiek rizikos vertinimo, tiek valdymo priemones, kurios galėtų padėti visapusiškai apsaugoti tarpusavyje persipynusias socialines sistemas (Smith, Fischbacher 2009). Nerimo

¹ Projektas „Rizikos suvokimo žemėlapiai Lietuvoje: erdvinė ir sociopsichologinė dimensijos“. Finansavimą skyrė Lietuvos mokslo taryba (LMTLT), sutarties Nr. S-MIP-19-28.

ženklų nepaisymas jau dabar sukėlė savotišką suirutę, pvz., Globalių rizikų ataskaitose (World Economic Forum 2021) dar 2013 m. buvo atkreiptas dėmesys į didėjantį mikrobu ir virusų atsparumą medikamentams, 2016-aisiais išreikštas nerimas dėl Ebolos viruso ir kitų panašių infekcijų, 2019 m. pabrėžtos vis stiprėjančios biologinės grėsmės, kurios visuomenėje realybe tapo 2020 m. prasidėjus COVID-19 pandemijai. Problemos nuvertinimas ir menkas pasirengimas valdyti tokio pobūdžio grėsmes lėmė visuotinę sveikatos sistemos krizę, kurios poveikis buvo jaučiamas ir kitose srityse.

Globalių rizikų ataskaitos (angl. *Global Risks Report*) yra pateikiamos jau 20 metų (nuo 2002 m.) ir apima kompleksines įvairių sričių rizikas (socialines, ekonomines, technologines, ekologines ir geopolitines). Dauguma šių rizikų yra tarpusavyje glaudžiai susijusios, tad akcentuojama būtinybė ne tik sprendimų priėmėjams ieškoti priemonių, padėsiančių įveikti ir suvaldyti galimas grėsmes. Ataskaitose atsispindi dominuojančių rizikų kaita, tarpusavio sąsajos bei stebimos kylančios ar nykstančios grėsmės. Šis makrolygmens paveikslas gali padėti prognozuoti, kokios rizikos taps lokalizuotomis artimoje ir tolimoje perspektyvoje, bei atkreipti dėmesį į tam tikras rizikas, kurių dar neatspindi Lietuvos gyventojų rizikos suvokimas.

Iki šiol Lietuvoje atliekami sociologiniai gyventojų rizikos suvokimo tyrimai vykdyti pagal atskiras tematikas: pvz., ekologinių ir technologinių grėsmių (Balžekienė et al. 2009), energetinio saugumo (Leonavičius ir Genys 2016), atominės energetikos (Gaidys ir Rinkevičius 2008), COVID-19 (Genys ir Krikštolaitis 2021; Telešienė et al. 2021) ir kt. Tačiau tyrimų Lietuvoje, pateikiančių kompleksinę įvairių sričių rizikos suvokimą bei identifikuojančių gyventojų ir ekspertų požiūrių skirtumus, ligi šiol nebuvo atlikta. Taigi straipsnyje pristatomu tyrimu siekiama užpildyti šią spragą.

Straipsnio tikslas – atskleisti Lietuvos gyventojų ir ekspertų nuomonių skirtumus apie įvairias rizikas bei palyginti jas su Globalių rizikų ataskaitų vertinimais. Straipsnyje keliami šie uždaviniai: (1) išanalizuoti ir nustatyti gyventojų ir ekspertų rizikos suvokimo panašumus ir skirtumus Lietuvoje; (2) palyginti visuomenės ir ekspertų rizikos suvokimą apie Lietuvoje dominuojančias rizikas su Pasaulio ekonomikos forumo Globalių rizikų ataskaitose pateikiamomis pasauliniu mastu aktualiomis grėsmėmis.

Empiriniai duomenys surinkti atliekant reprezentatyvią Lietuvos gyventojų apklausą (2020 m. rugsėjo–spalio mėn.) bei apklausus Lietuvos savivaldybių ekspertus (2021 m. kovo–gegužės mėn.). Tyrimo rezultatai galėtų prisidėti prie tikslesnių komunikacijos strategijų kūrimo, visuomenės sąmoningumo didinimo bei leistų įvertinti globalių grėsmių aktualumą Lietuvos gyventojams ir savivaldybėms.

RIZIKOS SUVOKIMO TYRIMAI: TEORINĖS ĮŽVALGOS

Dar XX a. šeštajame dešimtmetyje mokslininkų dėmesį atkreipė žmonių polinkis elgtis iracionaliai, vertinant technologijas, jų naudą ir galimą šalutinį poveikį. Noras suprasti, kodėl žmonės rizikas suvokia skirtingai, paskatino pradėti rizikos suvokimo tyrimus. Akademi-niame diskurse rizikos suvokimas apibrėžiamas kaip intuityvus pavojų, su kuriais žmonės susiduria ar gali susidurti ateityje, vertinimas (Rohrmann 2008) ar netikrumas dėl tam tikros veiklos galimų padarinių sunkumo (Aven et al. 2018). Šis procesas glaudžiai susijęs su individų patyrimu ir įsitikinimais. Skirtingų autorių teigimu, individai vertina rizikas ir jas interpretuoja, atsižvelgdami į savo visuomenių normas, vertybių sistemas ir kultūrinės ypatybes (Finucane, Holup 2006; French et al. 2006; Slovic 2000). Daugelis Lietuvoje atliktų tyrimų rodo, kad gyventojai dažniau teikia prioritetą ekonominėms grėsmėms, palyginti su

ekologiniais, sveikatos ar saugumo rūpesčiais. Pavyzdžiui, 2008 m. aktualiausiomis problemomis Lietuvoje šalies gyventojai įvardijo infliaciją, alkoholizmą ir skurdą, o tokios globalios problemos kaip klimato kaita ir terorizmas buvo suvokiamos kaip mažiausiai aktualios (Balžekienė et al. 2008). V. Leonavičiaus ir D. Genio (2016) atliktas energetinio saugumo suvokimo tyrimas parodė, kad Lietuvos gyventojai dažniau yra pragmatiški ir labiau vertino ekonominius nei energetinio savarankiškumo aspektus. Nerimas dėl finansinio stabilumo ateityje buvo ryškiausias 2016 m. atliktame tyrime apie grėsmių visuomenės gerovei suvokimą (Matonytė et al. 2017). Tokios rizikos suvokimo tendencijos, kai akcentuojami materialinio, ekonominio stabilumo prioritetai, koreliuoja su Lietuvos vertybių tyrimuose atskleista tendencija, kad Lietuvos gyventojams labiau būdingos materialiosios nei postmaterialiosios vertybinės orientacijos (Savicka 2015).

Rizikos suvokimo tyrimus papildė studijos, nagrinėjančios skirtingų tikslinių grupių rizikų vertinimus. Dažniausiai tyrėjai atlieka ekspertų (mokslininkų, valdžios atstovų, specialistų ir pan.) ir visuomenės narių suvokimo palyginimus (pvz., Savadori et al. 2004; Siegrist et al. 2007). Tyrimų rezultatai daugeliu atvejų pagrindžia teiginį, kad ekspertai ir visuomenės nariai tas pačias grėsmes suvokia skirtingai (pvz., Slovic 2000), o tai gali lemti neefektyvų rizikos valdymą ekstremalių situacijų atveju (pvz., potvynių ar audrų) arba nepakankamą visuomenės įsitraukimą į rizikos prevencijos veiklas. Nustatomų nuomonių skirtumams paaiškinti neretai pasitelkiama „objektyvios-suvoktos rizikos dichotomijos“ samprata. Daromos prielaidos, kad minėtos individų grupės naudoja skirtingas rizikų apibrėžtis bei joms vertinti pasirenka skirtingus kriterijus. Nors manoma, kad ekspertų žinios apie santykinius dažnius, priežastinius mechanizmus bei turimi informacijos šaltiniai jiems leidžia formuluoti patikimesnius vertinimus (Bostrom 1997), dalis mokslininkų teigia, kad priimant su rizikomis susijusius sprendimus į visuomenės nuomonę atsižvelgti taip pat būtina (Luís 2020). Tai padeda užtikrinti demokratines teises bei gerina rizikų valdymo proceso kokybę.

Nors ekspertai neretai pateikia racialesnius rizikų vertinimus (pvz., paremtus mirčių, nelaimingų atsitikimų statistika), moksliniame diskurse taip pat vyksta diskusijos ir apie ekspertinio žinojimo ribotumus. Pasak M. Schmidto (2005), ekspertas – tai tam tikros srities specialistas, galintis suvokti keletą temų, bet joku būdu ne visas. E. Gianfranco ir C. W. Johnson (2015), aptardami kitų tyrėjų darbus, taip pat teigia, kad jeigu ekspertams reikėtų įvertinti naujas technologijas, jie būtų priversti pasikliauti intuicija ir ekstrapoliacija, kaip tai dažnai daro piliečiai. Apibendrinant galima teigti, kad rizikos suvokimas yra kompleksiškas, socialiai sukonstruotas ir skirtingų veiksmų medijuojamas procesas, lemiantis skirtingus rizikų vertinimus (Sjöberg 2002; Renn, Rohrman 2000; Touili et al. 2014; Urquhart et al. 2017).

METODOLOGIJA

Šiame straipsnyje pristatomas tyrimas paremtas reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos ir Lietuvos savivaldybių atstovų ekspertinės apklausos duomenimis. Reprezentatyvi Lietuvos gyventojų apklausa vykdyta 2020 m. rugsėjo–spalio mėn. Atliekant apklausą buvo taikoma daugiapakopė tikimybinė atranka, taikant geografinį stratifikavimą pagal gyvenamosios vietos dydį ir administracinę priklausomybę. Kauno technologijos universiteto (KTU) užsakymu lauko darbus atliko UAB „Eurotela“. Iš viso apklausta 2 007 respondentai iš 60 Lietuvos savivaldybių. Apklausa buvo vykdoma tiesioginio interviu būdu, apklausos laikotarpiu Lietuvoje buvo taikomi COVID-19 atlaisvinimai. Lietuvos savivaldybių atstovų apklausa buvo vykdoma 2021 m. pavasarį, kovo–gegužės mėn., internetinės apklausos

būdu. Apklausai vykdyti buvo naudojama „SurveyMonkey“ platforma. Oficialus raštas, kuriuo kviesta bendradarbiauti renkant tyrimo duomenis, buvo siunčiamas visų Lietuvos savivaldybių administracijų vadovams, prašant deleguoti specialistus, sutinkančius savanoriškai dalyvauti tyrime. Gavus atsakymus į pateiktą raštą, kiekvienam deleguotam atstovui buvo siunčiamas el. laiškas su nuoroda į elektroninę tyrimo anketą. Apklausoje dalyvavo 59 ekspertai (iš 60 savivaldybių), dirbantys civilinės saugos srityje².

Šiame straipsnyje pristatoma analizė paremta rizikos suvokimo klausimais, pateiktais tiek gyventojų, tiek ekspertų anketoje. Remiantis plačiomis Globalių rizikų ataskaitų (World Economic Forum 2019) kategorijomis, buvo sudarytas grėsmių sąrašas, apimantis ekologines, ekonomines, technologines, geopolitines ir technologines rizikas³.

Šiame straipsnyje pristatomi rezultatai yra didesnio tyrimo dalis, kurio pagrindinis akcentas buvo erdvinis rizikų suvokimas ir jų sugretinimas su objektyviaisiais rizikos rodikliais respondentų gyvenamojoje vietovėje, todėl buvo parenkamos tokios grėsmės, kurias galima lokaliai apibrėžti. Vienas iš metodologijos uždavinių – remiantis bendrąja Globalių rizikų klasifikacija, operacionalizuoti klausimynus gyventojų ir ekspertų apklausoms parenkant nacionaliniu mastu tinkamus indikatorius⁴.

Gyventojų buvo klausama, kokią grėsmę jiems ir jų šeimoms kelia įvairūs dalykai / problemos ten, kur gyvena ir dirba jie ir jų šeimos Lietuvoje. Buvo prašoma įvertinti kiekvieną problemą skalėje nuo 1 (visai nekalia grėsmės) iki 7 (kelia labai didelę grėsmę). Gyventojų apklausos anketa ir duomenys yra prieinami Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų (HSM) duomenų archyve (LiDA) (Balžekienė ir kt., 2021). Savivaldybių ekspertams buvo pateiktas tų pačių grėsmių sąrašas ir klausama, kokią riziką kiekviena jų kelia atstovaujamai savivaldybei, taip pat naudota 7 balų Likerto skalė. Tiek gyventojų, tiek ekspertų apklausoje akcentuotos grėsmės, susijusios su lokaliais kontekstais – gyvenamąja vieta, nes buvo siekiama atskleisti, kiek ir kurios globalios grėsmės jau yra lokalizuotos.

Rezultatų analizei naudota aprašomoji statistika, lyginti gyventojų ir ekspertų rizikų suvokimo vidurkiai. Gyventojų rizikos suvokimo vidurkiams pateikiami pasikliautinieji intervalai ir standartiniai nuokrypiai.

Tyrimo rezultatai interpretuoti su tam tikrais apribojimais. Rengiant tyrimo metodiką, buvo planuojama gyventojų apklausą vykdyti tuo pačiu metu kaip ir savivaldybių ekspertų apklausą, tačiau dėl COVID-19 pandemijos antrosios bangos 2020 m. rudenį ir savivaldybių užimtumo sprendžiant pandemijos valdymo klausimus, ekspertų apklausa vyko vėliau. Todėl rezultatams įtakos galėjo turėti specifiniai įvykiai apklausų vykdymo laikotarpiu – pavyzdžiui, intensyvios diskusijos dėl Astravo AE saugumo 2020 m. rudenį (gyventojų apklausos metu) ar potvyniai 2021 m. pavasarį, kai vyko ekspertų apklausa.

² Iš 59 savivaldybių ekspertų, dalyvavusių apklausoje, vienas neatsakė į šiame straipsnyje analizuojamus klausimus (anketoje buvo pateikiama daugiau klausimų), todėl tyrimo apžvalgoje pateikiami 58 savivaldybių ekspertų atsakymai. Viena savivaldybė atsisakė dalyvauti tyrime dėl ekspertų užimtumo.

³ Kiekvienai iš 5 rizikos kategorijų (naudojamos PEF kategorijos) buvo parinktos Lietuvos kontekstui tinkamos rizikos, atitinkančios PEF išskirtas globalias rizikas. Kai kurias rizikas galima priskirti keletui kategorijų pagal kompleksinį rizikos pobūdį, pavyzdžiui, Astravo AE rizika gali būti tiek geopolitinė, tiek technologinė, tiek ekologinė. Šiame straipsnyje Astravo AE priskirtas geopolitinėms rizikoms dėl specifinės jos lokacijos ir su ja susijusių įtampų.

⁴ Išsamus projekte naudotų rodiklių sąrašas pateikiamas leidinyje „Rizikos žemėlapiai Lietuvoje“ (Telešienė et al., 2022).

Reikia atkreipti dėmesį, kad tyrimo vykdymo metu prasidėjo didelės krizės, susijusios su pasauline pandemija (nuo 2020 m. pradžios), imigrantų krize Lietuvoje (nuo 2021 m. vasaros) ir galiausiai Rusijos invazija į Ukrainą (2022 m. vasario 24 d.). Šios aktualijos (išskyrus COVID-19) nėra atspindėtos gyventojų apklausoje, todėl vertinant duomenis reikia atsižvelgti, kad tai yra konkretaus laikotarpio „nuotrauka“, leidžianti analizuoti skirtis tarp gyventojų ir ekspertų rizikų suvokimo.

LIETUVOS GYVENTOJŲ IR SAVIVALDYBIŲ EKSPERTŲ RIZIKOS SUVOKIMO SKIRTUMAI

Pasaulio ekonomikos forumo ekspertų vertinimu (2021), pagal rizikų poveikį ir tikimybę, didžiausios rizikos 2021 m. buvo siejamos su infekcinių ligų plitimu bei nesėkmingu prisitaikymu prie klimato kaitos. Didžiausios artimiausio laikotarpio grėsmės globaliu mastu siejamos su infekcinėmis ligomis, prastėjančiu pragyvenimo lygiu bei ekstremaliais orų reiškiniais. Be šių jau dabar didelių iššūkių, ekspertai akcentuoja ir netolimoje ateityje galinčias kilti problemas, siejamas su nekilnojamojo turto kainų burbulu, IT infrastruktūros sutrikimais, kibernetinių atakų padariniais ir pan., o ilgalaikėje perspektyvoje ne tik prognozuojamas klimato kaitos švelninimo priemonių nesėkmės, bet ir esant įtemptai geopolitinei situacijai ryškėjantis pavojus dėl masinio naikinimo ginklų panaudojimo tam tikruose regionuose.

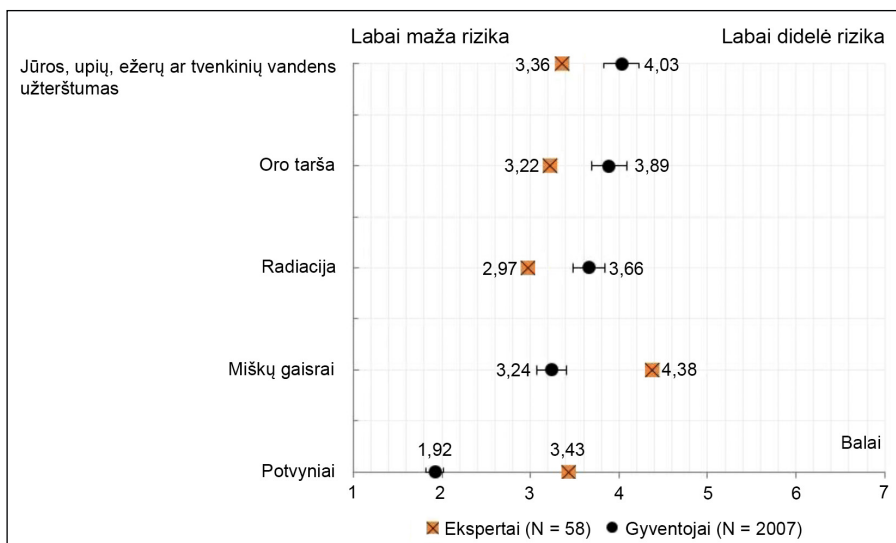
Vis dėlto, šioje ataskaitoje pateikiama visapusiška globalių rizikų apžvalga ne visais atvejais gali būti tiesiogiai pritaikoma specifiniams regionams dėl unikalų geografinių, geopolitinių ar kitų aplinkybių. Nacionaliniu lygmeniu rengiamos rizikos valdymo strategijos turėtų integruoti globalias rizikas, atsižvelgiant į regiono bei nacionalinę specifiką, siekiant sukurti pritaikomą rizikos valdymo strategiją (Hochrainer-Stigler et al. 2021). Todėl tolesnėje analizės dalyje apžvelgiamas Lietuvos gyventojų ir savivaldybių ekspertų Lietuvai aktualių rizikų vertinimas bei rizikų suvokimo skirtumai.

Ekologinės rizikos

Pasaulio ekonomikos forumo ataskaitoje didžiulis dėmesys skiriamas aplinkosaugos grėsmėms visame pasaulyje, pasireiškiančiomis intensyvėjančiais ekstremaliais orų reiškiniais, biologinės įvairovės nykimu, žmogaus poveikiu aplinkai ir t. t. Šiuo atžvilgiu gali būti išskiriami aktualūs aplinkos pavojai nacionaliniu mastu: dėl kaitros intensyvėjantys miškų gaisrai (Varela et al. 2019), potvyniai (Curtis et al. 2017), oro ir vandens tarša bei kiti padariniai.

Atlikta Lietuvos gyventojų ir savivaldybių ekspertų apklausa atskleidė, kad aplinkosaugos srityje Lietuvos gyventojai rizikas, siejamas su oro ($M = 3,89$, $SD = 2,10$) ir vandens tarša ($M = 4,03$, $SD = 2,03$) bei radiologiniu pavojumi ($M = 3,66$, $SD = 2,14$), linkę vertinti kaip didesnes, palyginti su ekspertų vertinimu (1 pav.).

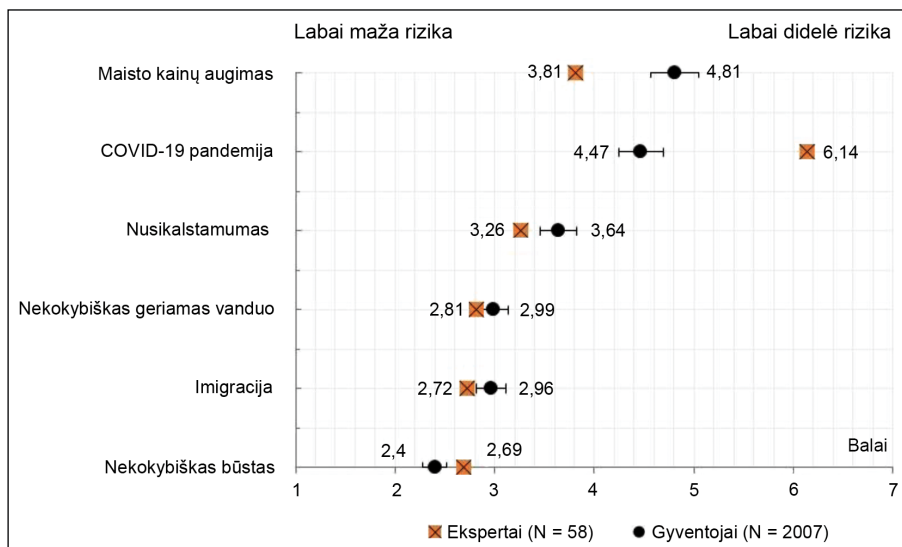
Potvynių, kaip galimos rizikos, atveju, ekspertų ir gyventojų nuomonės išsiskyrė gana drastiškai. Potvynius dauguma tyrime dalyvavusių respondentų buvo linkę priskirti prie mažos rizikos ($M = 1,92$, $SD = 1,63$), o ekspertų vertinimu, potvynių grėsmės suvokiamos kaip kur kas rimtesnės ($M = 3,43$). Anksčiau atlikti tyrimai parodė, kad tokiam vertinimui skirtumui įtakos turi keli veiksniai. Visų pirma, ekspertų vertinimas paremtas objektyviais duomenimis ir regionuose sudaromais potvynių rizikos žemėlapiiais, o gyventojai daugiausia remiasi savo turima patirtimi ar nežinojimu, jog jų gyvenamosios teritorijos patenka į potvynių rizikos zonas, kas lemia, kad ekspertai šias rizikas suvokia kaip kur kas didesnes (Siegrist, Gutscher 2006).

1 pav. Ekologinių rizikų suvokimas, gyventojų ir ekspertų apklausos rezultatai

Socialinės rizikos

Apklausos rezultatai atskleidė, kad socialinėje srityje gyventojų ir ekspertų nuomonės dažnu atveju atitiko (2 pav.). Vis dėlto, išryškėjo keli gana nemenki skirtumai: visų pirma, COVID-19 ar panašaus pobūdžio infekcijų grėsmes savivaldybių atstovai buvo linkę vertinti kaip labai

2 pav. Socialinių rizikų suvokimas, gyventojų ir ekspertų apklausos rezultatai

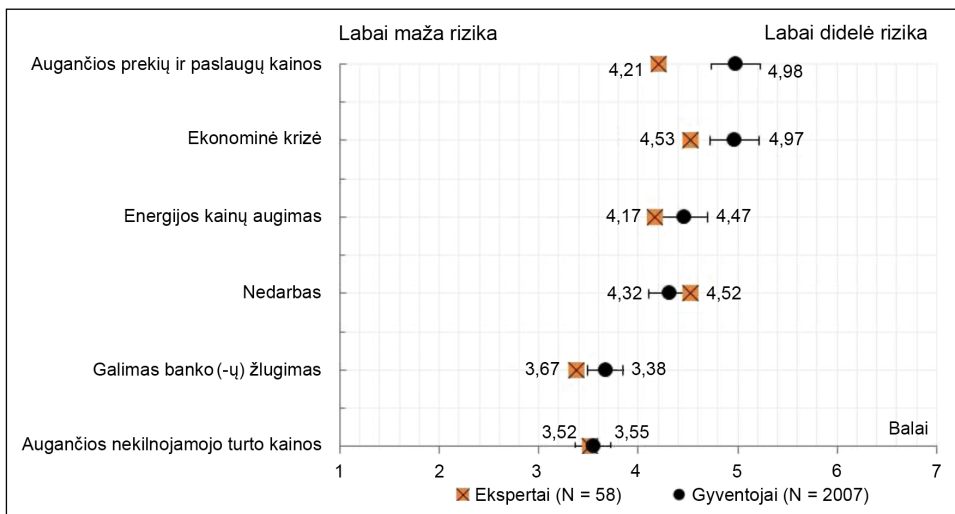
didelės rizikos šaltinius ($M = 6,14$), tačiau apklausoje dalyvavę gyventojai šią riziką suvokia kaip kur kas mažesnę ($M = 4,47$, $SD = 2,04$). Šį skirtumą galėjo lemti ir apklausų vykdymo laikas – gyventojų apklausa atlikta 2020 m. ankstyvą rudenį, kai dar nebuvo prasidėjusi antroji COVID-19 banga, o ekspertų apklausa vykdyta 2021 m. pavasarį, po antrosios bangos ir griežtų karantino apribojimų 2021 m. žiemą.

Pastebėta, kad ilgai besitęsianti krizė lėmė mažesnę pasitikėjimą institucijomis, padidino nerimą dėl ateities, išvargino visuomenę (Scandurra et al. 2021), kas galėjo prisidėti ne tik prie sumažėjusios savisaugos, bet ir prie žemesnio rizikos vertinimo, nors realios grėsmės, atspindinčios ekspertų vertinimuose, niekur nedingo.

Ekonominės rizikos

Prognozuojama, kad užsitęsusi pandemija tiek pasauliniu, tiek nacionaliniu lygmeniu turės ilgalaikių padarinių valstybių ekonomikoms, tačiau Pasaulio ekonomikos forumo ataskaitoje išreiškiamas nerimas ne tik dėl su COVID-19 siejamų ekonominių padarinių, bet ir dėl galimos ekonominės krizės, prekių ir paslaugų kainų augimo ir pan. Atsižvelgiant į tai, Lietuvos gyventojų ir savivaldybių atstovų buvo prašoma išsakyti savo nuomonę apie įvairias su ekonomika siejamas rizikas (3 pav.).

Gauti rezultatai atskleidė, jog dauguma tyrime dalyvavusių gyventojų ir ekspertų rizikas vertina gana panašiai. Vis dėlto, gyventojų susirūpinimas dėl augančių prekių ir paslaugų kainų ($M = 4,98$, $SD = 1,86$) bei galimos ekonominės krizės ($M = 4,97$, $SD = 1,85$) yra didesnis nei ekspertų. Savivaldybių atstovų susirūpinimas labiausiai jaučiamas nedarbo srityje ($M = 4,52$), mažiausiai pastarieji susirūpinę dėl galimo bankų žlugimo ($M = 3,38$). Didesnį gyventojų nerimą dėl galimo bankų žlugimo, ekonominės krizės ir kt. aspektų, tikėtina, galima paaiškinti kituose rizikos suvokimo tyrimuose įvardytais veiksniais: sumažėjusiu pasitikėjimu institucijomis (tai aktualu ir kalbant apie mažesnę susirūpinimą pandemijos grėsme) bei mažesnėmis galimybėmis kontroliuoti situaciją.

3 pav. Ekonominių rizikų suvokimas, gyventojų ir ekspertų apklausos rezultatai

Geopolitinės rizikos

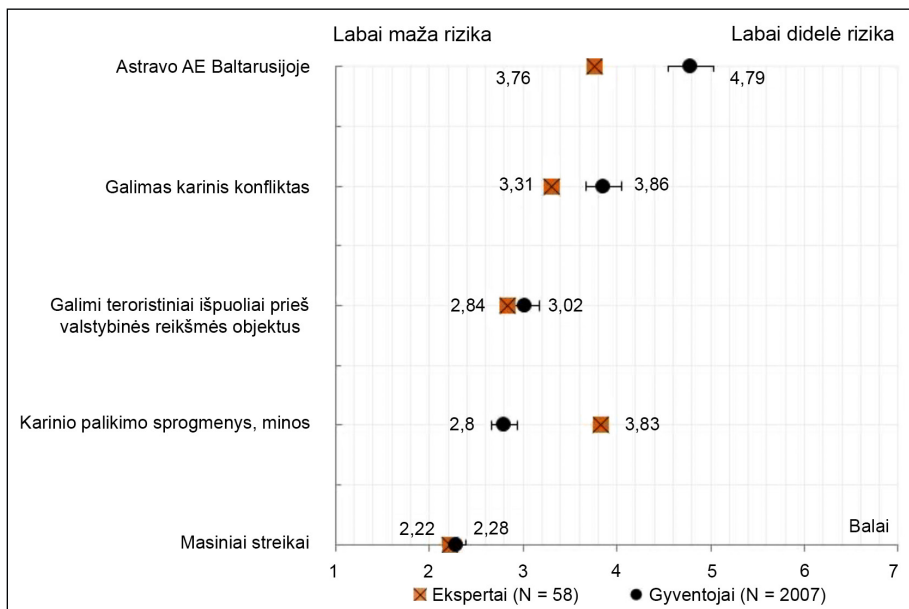
Bene žymiausias gyventojų ir ekspertų nuomonių skirtumo pavyzdys siejamas su branduolinių jėginių rizikų vertinimu (Sjöberg 1999). Lietuvoje atliktos apklausos duomenys šią tendenciją taip pat patvirtina (4 pav.). Galima atkreipti dėmesį, kad Astravo AE, dėl kurios saugumo viešai abejojama, kelia gana nemenką susirūpinimą šalies gyventojams ($M = 4,79$, $SD = 2,09$), o ekspertų vertinimu, rizika, siejama su šia Lietuvos geopolitiniam kontekstui aktualia grėsme, suvokiama kaip šiek tiek mažesnė ($M = 3,76$).

Gana ryškus rizikos suvokimo skirtumas siejamas su karinio palikimo sprogmenimis ir minomis. Nors žiniasklaidoje gana dažnai pasigirsta pranešimų apie aptiktus sprogmenis, o praktiškai kiekvienoje apskrityje apstu minomis ar kitais sprogmenimis užterštų teritorijų (Grėsmės žemėje 2010), apklausoje dalyvavę respondentai šio tipo riziką suvokia kaip kur kas mažesnę ($M = 2,80$, $SD = 1,91$), nei ekspertai ($M = 3,83$).

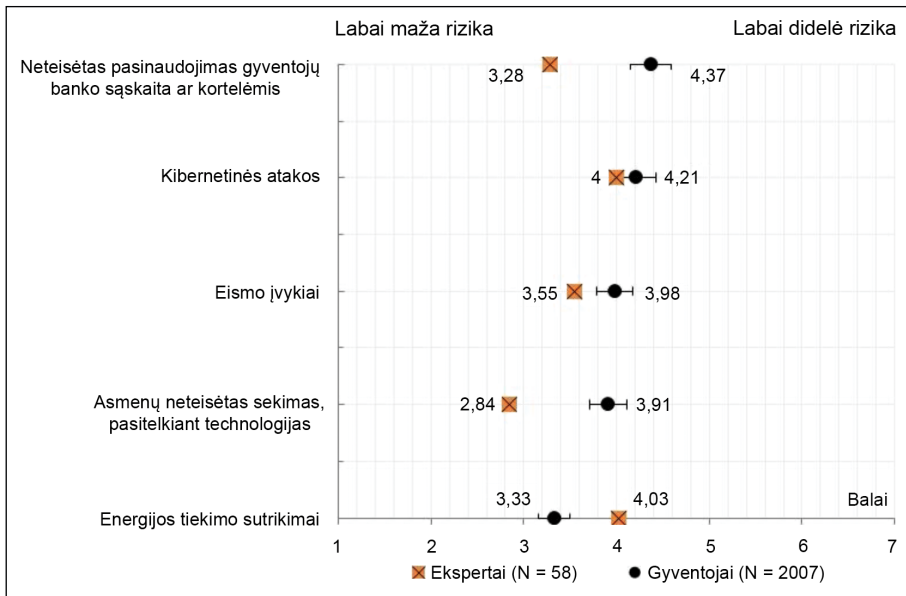
Technologinės rizikos

Lietuvos gyventojų ir ekspertų paprašius įvertinti galimas su technologijomis susijusias rizikas, gauti rezultatai atskleidė, kad daugumą rizikų šalies gyventojai suvokia kaip kur kas didesnes nei tyrime dalyvavę savivaldybių ekspertai (5 pav.).

Lietuvos gyventojai kur kas labiau susirūpinę dėl galimo neteisėto pasinaudojimo gyventojų banko sąskaitomis ar kortelėmis ($M = 4,37$, $SD = 2,25$) bei galimo neteisėto asmenų sekimo ($M = 3,91$, $SD = 2,22$). Norint paaikškinti didelius atotrūkius tarp gyventojų ir savivaldybių atstovų, svarbu atkreipti dėmesį, jog ekspertai vertina rizikas kaip didesnes tose srityse, kurių poveikio mastas gali neapsiriboti pavieniais individualais, bet paveikti viso regiono gyventojus (energijos sutrikimai ($M = 4,03$) ar kibernetinės atakos ($M = 4,0$)). Taigi, kalbant

4 pav. Geopolitinių rizikų suvokimas, gyventojų ir ekspertų apklausos rezultatai

5 pav. Technologinių rizikų suvokimas, gyventojų ir ekspertų apklausos rezultatai

apie gyventojų lygmenį, rizikos suvokimas yra asmenišką procesą (Brown 2014), kuriame rizikos vertinamos atsižvelgiant į suvokimą apie galimą neigiamą poveikį jiems asmeniškai. O ekspertai remiasi racionalia poveikio masto analize ir dėmesį kreipia į didžiausio poveikio potencialą ir tikimybę turinčias grėsmes.

IŠVADOS

Atotrūkis tarp ekspertinio ir gyventojų rizikos vertinimų parodo rizikos komunikacijos spragas, taip pat gali lemti per menką gyventojų pasirengimą įvairaus pobūdžio grėsmėms. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad Lietuvoje dažnu atveju gyventojų ir ekspertų rizikų suvokimas sutapo, ypač vertinant ekonomines ir socialines grėsmes. Ekspertai rizikas vertino kaip didesnes nei gyventojai COVID-19 infekcijos atveju. Tai gali rodyti žemesnę kolektyvinės atsakomybės už pandemijos valdymą jauseną, taip pat galėtų paaiškinti žemesnius vakcinacijos rodiklius. Didelis vertinimo atotrūkis potvynių bei miškų gaisrų atveju rodo galimą žemą individų ir bendruomenių pasiruošimą ekologinėms grėsmėms. Gyventojų žemesnis suvokimas tokių rizikų kaip elektros tinklų gedimai, karo minų palikimas parodo tikėtiną žinojimo trūkumą ar nepakankamą dėmesį šioms problemoms viešojoje komunikacijoje.

Kai kurių sričių rizikas gyventojai vertina kaip didesnes, nei ekspertai. Didžiausi vertinimo skirtumai išryškėjo vertinant kai kurias technologines grėsmes, pavyzdžiui, eismo įvykių, asmenų neteisėto sekimo ar neteisėto pasinaudojimo banko sąskaitomis ar kortelėmis. Tokį pervertinimą gali lemti žiniasklaidoje eskaluojamas didelis dėmesys šio pobūdžio grėsmėms. Gyventojai taip pat yra labiau susirūpinę dėl Astravo AE ir radiacijos grėsmių, nei ekspertai. Kiti tyrimai irgi patvirtina, kad atominės energijos rizika yra dažniausiai suvokiama kaip viena didžiausių (pvz., Slovic 2000), o Lietuvos rezultatai taip pat tikėtina yra sustiprinami

kompleksinių netikrumų bei specifinio politinio konteksto dėl išorinės, nekontroliuojamos grėsmės. Vertinimo atotrūkis pastebėtas ir vertinant maisto bei prekių kainų kilimą. Apskritai, prekių ir paslaugų kainų augimas, gyventojų nuomone, yra didžiausia grėsmė Lietuvoje. Toks vertinimas tikėtina yra susijęs ir su COVID-19 pandemijos valdymo kompleksiniais ekonominiais ir socialiniais padariniais.

Lietuvos gyventojų ir savivaldybių ekspertų vertinimuose dominuoja susirūpinimas dėl socialinių ir ekonominių grėsmių. O globalių grėsmių vertinimuose, be infekcinių ligų, didžiausias poveikis ir tikimybė priskiriama daugeliui ekologinių grėsmių. Taip pat Pasaulio ekonomikos forumo ekspertai įvardija kai kurių technologinių bei geopolitinių rizikų poveikį ir tikimybę ilgalaikėje perspektyvoje (pvz., kibernetinio saugumo ar masinio naikinimo ginklų panaudojimo rizikos). Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje atsiskleidžia globalių diskursų apie ilgalaikes plataus masto problemas ir rizikas žema internalizacija. Gyventojai akcentuoja lokaliai kontekstui aktualias, empiriškai suvokiamas ir stebimas, išmatuojamas problemas.

Gauta 2022 03 29
Priimta 2022 11 30

Literatūra

1. Aven, T.; Ben-Haim, Y.; Andersen, H. B.; Cox, T.; Droguett, E. L.; Greenberg, M.; Guikema, S.; Kröger, W.; Renn, O.; Thompson, K. M.; Zio, E. 2018. *Society for Risk Analysis Glossary* [žiūrėta 2022-05-02]. Prieiga per internetą: <https://www.sra.org/wp-content/uploads/2020/04/SRA-Glossary-FINAL.pdf>
2. Balžekienė, A.; Budžytė, A.; Echavarren Fernandez, J. M.; Telešienė, A.; Zolubienė, E. 2021. „Rizikos suvokimo žemėlapiai Lietuvoje: erdvinė ir sociopsichologinė dimensijos, 2020 m. rugsėjis–spalis“, Lietuvos HSM duomenų archyvas (LiDA) = Lithuanian Data Archive for HSS (LiDA), V2. Prieiga per internetą: <https://hdl.handle.net/21.12137/Q0YILI>
3. Balžekienė, A.; Butkevičienė, E.; Rinkevičius, L.; Gaidys, V. 2009. „Ekologinių ir technologinių rizikų suvokimas: Lietuvos visuomenės požiūriai ir nuostatos“, *Filosofija. Sociologija* 20(4): 237–249.
4. Balžekienė, A.; Telešienė, A.; Rinkevičius, L. 2008. „Klimato kaita: socialinio rizikos suvokimo ir žinia-skaidais diskurso Lietuvoje konfigūracijos“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 22: 5–19.
5. Bostrom, A. 1997. ‘Risk Perceptions: “Experts” vs. “Lay People”’, *Duke Environmental Law & Policy Forum* 8(1).
6. Brown, V. J. 2014. ‘Risk Perception: It’s Personal’, *Environmental Health Perspectives* 122(10): 276–279.
7. Curtis, S.; Fair, A.; Wistow, J.; Val, D. V.; Oven, K. 2017. ‘Impact of Extreme Weather Events and Climate Change for Health and Social Care Systems’, *Environmental Health* 16(1).
8. Finucane, M. L.; Holup, J. L. 2006. ‘Risk as Value: Combining Affect and Analysis in Risk Judgements’, *Journal of Risk Research* 9(2): 141.
9. French, D. P.; Sutton, S.; Kinmonth, A. L.; Marteau, T. M. 2006. ‘Assessing Perceptions of Risks due to Multiple Hazards’, *Journal of Risk Research* 9(6): 657–682.
10. Gaidys, V.; Rinkevičius, L. 2008. „Černobylio baimė, pigios energijos nauda ar kai kas daugiau? Dvidešimties metų visuomenės nuomonės apie Ignalinos AE sociologiniai tyrimai Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 19(4): 102–111.
11. Genys, D.; Krikštolaitis, R. 2021. „COVID-19 situacijos, valdžios veiksmų vertinimo ir subjektyvios ge-rovės sąsajos Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 32(4): 335–345.
12. Gianfranco, E.; Johnson, C. W. 2015. ‘Laypeoples’ and Experts’ Risk Perception of Cloud Computing’, *International Journal on Cloud Computing Services and Architecture* 5(4/5).
13. Grėsmės žemėje. 2010. Karo palikimo grėsmės prevencija [žiūrėta 2021-11-07]. Prieiga per internetą: <http://www.gprevencija.lt/gresmes-zemeje/>
14. Hochrainer-Stigler, S.; Schinko, T.; Hof, A.; Ward, Ph. J. 2021. ‘Adaptive Risk Management Strategies for Governments Under Future Climate and Socioeconomic Change: An Application to Riverine Flood Risk at the Global Level’, *Environmental Science & Policy* 125: 10–20.
15. Leonavičius, V.; Genys, D. 2016. „Energetinio saugumo suvokimas: neinformuotų racionalių veikėjų tipai“, *Filosofija. Sociologija* 27(4): 313–322.

16. Luís, S.; Lima, M. L.; Poggio, L.; Aragonés, J. I.; Courtier, A.; Roig, B.; Blanchard, C. 2020. 'Lay People and Experts' Risk Perception of Pharmaceuticals in the Environment in Southwestern Europe', *Regulatory Toxicology and Pharmacology* 117: 104783.
17. Matonytė, I.; Morkevičius, V.; Lašas, A.; Jankauskaitė, V. 2017. 'The Perception of Threats to National Welfare: The Impact of Social Optimism, Self-confidence, and of Social and Institutional Trust', *Politologija* 85(1): 3–55.
18. Renn, O.; Rohrman, B. 2000. *Cross-Cultural Risk Perception: A Survey of Empirical Studies*. Dordrecht and Boston.
19. Rohrman, B. 2008. 'Risk Perception, Risk Attitude, Risk Communication, Risk Management: A Conceptual Appraisal', in *Proceedings of the International Emergency Management Society Annual Conference*. Prague, Czech Republic.
20. Savadori, L.; Savio, S.; Nicotra, E.; Rumiati, R.; Finucane, M.; Slovic, P. 2004. 'Expert and Public Perception of Risk from Biotechnology', *Risk Analysis* 24(5).
21. Savicka, A. 2015. „Postmaterialiųjų vertybių raida netikrumo sąlygomis: Lietuvos atvejis“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* (2): 106–119.
22. Scandurra, C.; Bochicchio, V.; Dolce, P.; Valerio, P.; Muzzi, B. 2021. 'Why People Were Less Compliant with Public Health Regulations During the Second Wave of the COVID-19 Outbreak: The Role of Trust in Governmental Organizations, Future Anxiety, Fatigue, and COVID-19 Risk Perception', *Current Psychology*: 1–11.
23. Schmidt, M. 2005. *Investigating Risk Perception: A Short Introduction*. PhD Thesis. Vienna, Austria.
24. Siegrist, M.; Gutscher, H. 2006. 'Flooding Risks: A Comparison of Lay People's Perceptions and Expert's Assessments in Switzerland', *Risk Analysis* 26(4): 971–979.
25. Siegrist, M.; Keller, C.; Kastenholz, H.; Frey, S.; Wiek, A. 2007. 'Laypeople's and Experts' Perception of Nanotechnology Hazards', *Risk Analysis* 27(1).
26. Sjöberg, L. 1999. 'Risk Perception by the Public and by Experts: A Dilemma in Risk Management', *Research in Human Ecology* 6(2): 1–9.
27. Sjöberg, L. 2002. 'The Allegedly Simple Structure of Experts' Risk Perception: An Urban Legend in Risk Research', *Science, Technology, & Human Values* 27(4): 443–459.
28. Slovic, P. 2000. *The Perception of Risk*. London: Earthscan Publications.
29. Smith, D.; Fischbacher, M. 2009. 'The Changing Nature of Risk and Risk Management: The Challenge of Borders, Uncertainty and Resilience', *Risk Management* 11: 1–12.
30. Telešienė, A.; Balžekienė, A.; Budžytė, A.; Zolubienė, E. 2021. „COVID-19 rizikos suvokimas ir socialiniai daugikliai Lietuvoje“, *Filosofija. Sociologija* 32(2): 95–104.
31. Telešienė, A.; Balžekienė, A.; Budžytė, A.; Zolubienė, E. 2022. *Rizikos žemėlapiai Lietuvoje: trumpoji tyrimo rezultatų ataskaita ir rekomendacijos politikos formuotojams bei savivaldybėms*. Kaunas: Technologija (48). Prieiga per internetą: <https://www.ebooks.ktu.lt/einfo/1602/rizikos-zemelapiai-lietuvoje-trumpoji-tyrimo-rezultatu-ataskaita-ir-rekomendacijos-politikos-formuotojams-bei-savivaldybems/>
32. Touli, N.; Baztan, J.; Vanderlinden, J. P.; Kane, I. O.; Diaz-Simal, P.; Pietrantoni, L. 2014. 'Public Perception of Engineering-based Coastal Flooding and Erosion Risk Mitigation Options: Lessons from Three European Coastal Settings', *Coastal Engineering* 87: 205–209.
33. Urquhart, J.; Potter, C.; Barnett, J.; Fellenor, J.; Mumford, J.; Quine, C. P. 2017. 'Expert Risk Perceptions and the Social Amplification of Risk: A Case Study in Invasive Tree Pests and Diseases', *Environmental Science & Policy* 77: 172–178.
34. Varela, V.; Vlachogiannis, D.; Sfetsos, A.; Karozis, S.; Politi, N.; Giroud, F. 2019. 'Projection of Forest Fire Danger due to Climate Change in the French Mediterranean Region', *Sustainability* 11(16).
35. World Economic Forum. 2019. *The Global Risks Report 14th Edition*. Prieiga per internetą: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2019/>
36. World Economic Forum. 2021. *The Global Risks Report 16th Edition*. Prieiga per internetą: <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2021/>

AISTĖ BALŽEKIENĖ, EIMANTĖ ZOLUBIENĖ, AGNĖ BUDŽYTĖ

Lay–Expert Risk Perception Divide: Downscaling Global Problems to National Concerns

Summary

In the modern world, risks are complex and systemic, and their effects are interconnected with the transformations in different layers of social systems. Global issues are not necessarily reflected in local contexts, and public perceptions of risks may differ significantly from expert assessments. The aim of the article is to reveal the differences between the opinions of the Lithuanian population and experts on economic, environmental, technological, geopolitical and social risks, and to compare the differences between the opinions of local experts and Lithuanian public and the assessments of experts from the Global Risk Reports. The article presents the results of a representative survey of the Lithuanian population and an online survey of municipal experts. The results of the study show that expert and population perceptions quite often coincide, especially in the case of social and economic threats. The biggest discrepancies, when the experts assessed the risks as higher than the population, were revealed in the cases of COVID-19, floods, forest fires, energy disruptions, and the mines from war legacy. Public identified higher risks than experts in the case of traffic accidents, illegal tracking of persons, illegal use of bank accounts/cards, Astravets NPP, and increase in prices. In the perception of risks of Lithuanian population and municipal experts in 2020–2021 economic and social risks dominated, and global risks with long-term effects, such as ecological or geopolitical, were not reflected in the local perceptions.

Keywords: risk perception, public attitudes, municipality experts